

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 2002

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥ'ΑΑ)

ΔΙΚΑΙΟ. – Φιλάνθρωπες επιδράσεις στο κληρονομικό δίκαιο τῶν βυζαντινῶν, ὑπὸ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Μενελάου Τουρτόγλου*.

Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν κανόνων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου πού κατὰ καιροὺς ἴσχυσαν, δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ δίκαιο αὐτὸ δὲν διακρίνεται καθόλου γιὰ τὴν ἀκαμψία ἢ καὶ τὴν στασιμότητα τῶν διατάξεών του. Ἀντιθέτως εἶναι ἐμφανέστατες οἱ ἐπενεχθεῖσες ἀξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις καὶ προσαρμογές σὲ πλεῖστα σημεῖα τοῦ δικαίου αὐτοῦ μὲ ἀφορμὴ τὰ νέα δεδομένα πού δημιουργοῦσαν οἱ ἐκάστοτε κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς μεταβολές κατὰ τὴν πορεία τοῦ χρόνου.

Ἐπίσης ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης δὲν φαίνεται ὅτι παραμένει ἀπαθὴς καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὶς νέες ἰδέες πού διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Τοῦτο γίνεται σαφῶς ἀντιληπτὸ στοὺς διαφόρους κλάδους τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν. Ἐξάιρεση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ δὲν ἀπετέλεσε θεβαίως τὸ κληρονομικὸ δίκαιο. Ἀντιθέτως καὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου αὐτοῦ δὲν λείπουν οἱ φιλάνθρωπες ἐπιδράσεις. Μαρτυροῦνται σὲ ὀρισμένες νομοθετικὲς ρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται ἰδίως στὴν ἐξ ἀδιάθετου κληρονομικὴ διαδοχὴ¹. Ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἀξίζει νὰ μνημονεῦθωὺν στὰ ἐπόμενα ἐνδεικτικῶς οἱ ἀκόλουθες τρεῖς περιπτώσεις.

* MÉNÉLAS TOURTOGLOU, *Influences de la philanthropie sur le droit de succession des byzantins*.

1. Κατὰ διάταξη τῶν Βασιλικῶν (45.1.1) εἰλημμένη ἀπὸ τοὺς Πανδέκτες (38.6.1) «τότε ἢ ἐξ ἀδιάθετου ἀρμόζει, ὅτε μὴ ἔστιν ἢ ἐκ διαθήκης ἢ κατὰ τῆς διαθήκης ἐναντίωσις...». Ὁμοίως «ἀδιάθετός ἐστιν οὐ μόνον ὁ μὴ διαθέμενος, ἀλλὰ καὶ ὁ μὴ κληρονομούμενος ἐκ διαθήκης» (Βασ. 2.2.61=Dig.50.16.64) «Κυρίως ἀδιάθετοι λέγονται οἱ δυνάμενοι διαθέσθαι καὶ μὴ διαθέμενοι, ἢ ἀκύρως διαθέμενοι, καὶ ὅτε ραγεῖσα ἢ ἄκυρος γίνεται ἢ διαθήκη». (Βασ. 45.1.14).

Ι. Τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τῆς ἀπόρου χήρας². Τὸ δίκαιο τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς ποὺ διεμορφώθη ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ μὲ τις Νεαρῆς 118 καὶ 127 μετερρύθμισε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ριζικὰ τὸ ἰσχυῶσαν προγενέστερο. Εἰδικότερα ὅσον ἀφορᾷ στὸν ἐπιζῶντα σύζυγο, σιωπούσης τῆς Νεαρᾶς 118, ἐκαλεῖτο καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ πραιτωρικὸ δίκαιο στὴν τελευταία τάξη τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς καὶ μόνον στὴν περίπτωση ἀνυπαρξίας συγγενῶν³.

Ὁ παραμερισμὸς ὅμως τοῦ ἐπιβίου συζύγου ἀπὸ τὴν κληρονομία, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ὑπάρξεως ἔστω καὶ ἀπωτέρου συγγενοῦς, δὲν ἀνταπεκρίνετο καθόλου, ὅπως φαίνεται, πρὸς τὴ λαϊκὴν περὶ δικαίου συνείδηση. Ἀντιθέτως ἐθεωρεῖτο ἀδικία, τὴν ὅποια μάλιστα ἐπέτεινε ἢ τυχὸν ἀπορία τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου. Ἐξ ἄλλου ἤδη ὁ λαμπρὸς νομικὸς Μοδεστίνος, ἔχοντας προφανῶς ὑπόψη ὅχι μόνον τὰ διδάγματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας⁴ ἀλλὰ καὶ τὶς ἀρχές τῆς νέας τότε θρησκείας, τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχε διατυπώσει τὸν περίφημο ὀρισμὸ τοῦ γάμου, ποὺ εἶχε μάλιστα περιληφθῆ καὶ στὴν ἴδια τὴ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁵, κατὰ τὸν ὁποῖο «γάμος ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνάρθεια καὶ συγχλήρωσις τοῦ βίου παντὸς, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία»⁶.

Ἡ συγχλήρωση ὅμως τοῦ βίου ὡς σκοπὸς τοῦ γάμου ἐπέβαλλε τὴν μὴ ἐγκατάλειψη ἐν ἀπορίᾳ τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου, ἀλλὰ τὴν παροχὴ σ' αὐτὸν τῶν ἀναγκαί-

2. Βλ. Σ.Ι. Ζωγράφου, Ἡ νόμιμος μοῖρα τῆς ἀπόρου χήρας, Ἀθήναι 1917. — Κ. Ρόκα, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς ἀπόρου χήρας, ἐν Ἀθήναις 1932. — Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῆς ἀπόρου χήρας, Ἐφημ. Ἑλλην. Γαλλ. Νομολογίας, τ. 43, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 241 ἐπ. — Γ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς νεαρᾶς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορίων, Ἀθήναι 1922, σ. 300 ἐπ. — Γ. Μπαλῆ, Ἐγχειρίδιον Κληρονομικοῦ Δικαίου, ἔκδ. δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 373 ἐπ. — Β. Οἰκονομίδου, Ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία, «Θέμις» (Α. Σγούτα), τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1846, σ. 327 ἐπ.

3. Dig. 38.15.1. — Ἰω. Πολυγένη, Τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τοῦ ἐπιβίου συζύγου, Ἀθήναι 1934, σ. 21-22. — Κ.Ε. Zachariä v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen rechts, vermehrter Neudruck der dritten Auflage, Aalen in Württemberg 1955, σ. 135. — Ν. Μάτση, Ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων, ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐφημ. Ἑλλην. καὶ Ἀλλοδαπῆς Νομολογίας, Ἀθήναι 1956, σ. 52.

4. «...οὕτω προφικνόμεται ὑπὸ τοῦ θείου ἐκατέρου ἢ φύσις τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, πρὸς τὴν κοινωνίαν» (Ἀριστοτ. Οἰκονομ. 1.4, στ. 26-27). — «...γυναῖκας λαβόντες καὶ κοινωνίαν ποιησάμενοι παντὸς τοῦ βίου» (Ἰσοκρ. Νικοκλ. § 40).

5. «Nuptiae sunt conjunctio maris et foeminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio» (Dig. 23.2.1).

6. Βασ. 28.4.1.

ων για την αξιοπρεπή διαβίωσή του μέσω των εκ της κληρονομιάς του αποβιώσαντος εφόρου συμβίου του.

Δέκτης των αντιλήψεων αυτών, ως φαίνεται, ο Ίουστινιανός και κινηθείς, όπως αναγράφει στην 53 (κεφ. 6) Νεαρά του, από λόγους «φιλανθρωπίας» απέβλεψε στην άρση της κοινωνικής αυτής αδικίας, πολύ περισσότερο μάλιστα που υφίστατο προηγούμενη νομοθετική ρύθμιση για τον άνευ ελόγου αιτίας αποπεμπόμενο με διαζύγιο σύζυγο⁷.

Έτσι εννοητέθηκε ότι λυθέντος του γάμου, με θάνατο ενός των συζύγων και μη υπάρχουσας προικός και προγάμου δωρεάς, ο επιζών άπορος σύζυγος έδικαιοῦτο στο τέταρτο της περιουσίας του αποβιώσαντος εφόρου συζύγου με όποιουσδήποτε συγγενείς και αν συνέτρεχε. Άργότερα ο ίδιος αυτοκράτορας με τη Νεαρά 117 (κεφ. 5) προέβη σε τροποποιήσεις των αρχικώς νομοθετηθέντων. Περίωρισε το δικαίωμα μόνον υπέρ της άπορου χήρας⁸ και έρρύθμισε διαφορετικά το μερίδιό της⁹. Κατά τους όρισμούς της Νεαράς, έφ' όσον συνέτρεχε ή χήρα με όχι περισσότερα των τριών τέκνων του αποβιώσαντος, είτε εκ του μετ' αυτής γάμου είτε έξ άλλου, έλάμβανε το τέταρτον. Έάν συνέτρεχε με περισσότερα από τρία τέκνα, έλάμβανε κεφαλική μερίδα. Τέλος το εκάστοτε περιερχόμενο μερίδιο ή χήρα το έλάμβανε κατ' επικαρπίαν συντρέχουσα με τα ίδια τέκνα της και κατά κυριότητα, έάν συνέτρεχε με τέκνα του άνδρός έξ άλλου γάμου.

Στις άνωτέρω διατάξεις της Νεαράς 117 του Ίουστινιανού επανήλθε μεταγενέστερα ο Λέων Σ' ο Σοφός και επέφερε την ακόλουθη τροποποίηση. "Ωρισε ότι ή άπορος χήρα το αναλογούν σ' αυτή μερίδιο λαμβάνει πάντοτε κατά κυριότητα, έστω και αν συντρέχη με τα ίδια της τα τέκνα, εκτός αν προβή στη σύναψη δευτέρου γάμου, όποτε παρακρατεί μόνον την επικαρπίαν¹⁰.

7. Cod. 5.17.11 § 1. – Νεαρά Ίουστ. 22 (κεφ. 18). Πρβλ. και Γ. Μαριδάκη, 'Η πραγματική μέχρι του θανάτου του άνδρος συμβίωσης ως προϋπόθεση του της άπορου και άπρoικου χήρας δικαίωματος, Έφημ. Έλλην. Γαλλ. Νομολογίας, τ. 34, εν Άθήναις 1914, σ. 418 έπ.

8. «...τόν άνδρα γάρ επί των τοιούτων θεμάτων το τέταρτον μέρος κατά τον πρότερον ήμῶν νόμον εκ της ουσίας λαμβάνειν της γυναικός πασι τρόποις κωλύομεν» (Νεαρά Ίουστ. 117, 5).

9. Σημειωτέον ότι το κληρονομικό δικαίωμα της άπορου χήρας χωροῦσε όχι μόνον κατά την έξ διαθήκευ αλλά και κατά την εκ διαθήκης διαδοχή. Αυτό προκύπτει από τη Νεαρά 53 (κεφ. 6) του Ίουστινιανού: «...ει μέντοι πρεσβεΐον τι καταλίπει ο άνήρ έλαττον της τετάρτης μοΐρας, άναπληρουσθαι τουτο...» Βλ. όμοίως και Άρμενόπουλον 5.8.81.

10. Νεαρά 106 του Λέοντος του Σοφού (P. Noailles - A. Dain, Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944, σ. 347 έπ. Στην παροχή δικαιωμάτων στην επιζώσα άπορο χήρα δέν ύστέρησε και ή

Τέλος, αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι το κληρονομικό δικαίωμα πού παρεχώρησε ο βυζαντινός νομοθέτης εκ λόγων «φιλανθρωπίας» αρχικά προς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγο, ἀνεξαρτήτως φύλου, καὶ ἀργότερα μόνον πρὸς τὴν ἐν «ἐσχάτῃ συζῶσας ἀπορία»¹¹ χήρες, δὲν φαίνεται ὅτι εἶχε καθολικὴ ἐφαρμογή. Κι' αὐτὸ γιατί τόσο ἡ χαρακτηρισθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ ὡς φιλόφρονη διάταξη ὅσον καὶ γενικότερα οἱ ἀναφερόμενες στὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιβίου συζύγου διατάξεις δὲν εἶχαν ἐφαρμογὴ στοὺς ἀνήκοντες στὴν κοινωνικὴ τάξη τῶν παροίκων. Στους τελευταίους, ὅπως φαίνεται, εἶχε καθιερωθῆ στὴν πράξιν διάφορο καθεστὼς δικαίου.

Συγκεκριμένα ὁ ἐπιζῶν πάροικος ἐμφανίζεται στὶς πηγὲς ἀποκλειόμενος παντὸς δικαίωματος ἀπὸ τὴν περιουσία τοῦ ἀδιαθέτως ἀποθανόντος συμβίου του. Ἡ κληρονομικὴ περιουσία τοῦ ἄνευ τέκνων ἀποβιώσαντος καταλαμβάνετο ἐξ ὀλοκλήρου εἴτε ἀπὸ τὸ δημόσιο εἴτε ἀπὸ τὸ χωροδеспότη τοῦ παροίκου. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ ἀποτελοῦσε ὄχι μόνον μεγίστη ἀδικία ἀλλὰ καὶ παρανομία μεγάλου μεγέθους. Στὴ διόρθωση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς καταστάσεως, πού εὕρισκετο ἄλλωστε σὲ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τὴν κοινὴ περὶ δικαίου ἀντίληψη, ὅπως καὶ ἄλλων κακῶς κειμένων στὴ βυζαντινὴ νομοθεσία, ἐκινήθη ἡ ἐκκλησία.

Ἔτσι τὸ 1304 ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανάσιος, μὲ τὴν περὶ αὐτὸν σύνοδό του, ὑπέβαλε στὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β' Παλαιολόγο «νεαράν-ἀναφοράν» πού περιελάμβανε προτάσεις γιὰ ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθοῦν σὲ διάφορες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου¹². Μεταξὺ τῶν εἰσηγήσεων αὐτῶν, γιὰ τὴν ὁποῖα ἐκρίνετο ἐπιβεβλημένη ἡ νομοθετικὴ παρέμ-

¹ Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων, 2.4.2, 2.5.2 (L. Burgmann, *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, 10, Frankfurt am Main 1983, σ. 172, 174). Οἱ ρυθμίσεις τῆς ὅμως γενικότερα διέφεραν ἀπὸ τὸ δίκαιο τῶν Ἰουστινιανείων Νεαρῶν. Ἡ μεταγενέστερη δὲ κατάργησις τῶν διατάξεων τῆς Ἐκλογῆς καὶ ἡ ἐπαναφορὰ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες τοῦ δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὰ νομοθετήματα τῶν τελευταίων, τὴν ἐπιδράσει τοῦ δικαίου τὸ ὁποῖον σφοδρῶς ἀπεδοκίμασαν. Ἀντιθέτως οἱ σχετικὲς διατάξεις τῶν νομοθετημάτων τοὺς ἀκολουθοῦν σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν Ἰσαυρικὴν νομοθεσίαν (βλ. Γ. Μαριδάκη, *Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς νεαραῖς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, ἔνθ' ἀν., σ. 305 ἐπ.).

¹¹ Νεαρά Ἰουστ. 53 (κεφ. 6) καὶ 117 (κεφ. 5). Σημειωτέον ὅτι ἐφαρμογὴ διατάξεων τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας ἀναφερομένων στὸ δικαίωμα τῆς ἀπόρου χήρας ἀπαντᾷ καὶ στὴν Πείρα (25.71. Ζέπων J.G-R, τ. 4, σ. 111-112).

¹² Ἐπὶ τοῦ προκειμένου βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, *Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «Νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 70, ἐν Ἀθῆναις 1995, σ. 65 ἐπ. καὶ «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», τόμος τρίτος, Ἀθήνα 2000, σ. 9 ἐπ.

βαση, καὶ ὑπὸ τὴν σαφῆ ἐπίδραση φιλανθρώπων ἀντιλήψεων περιλαμβάνετο καὶ τὸ θέμα τῆς παροχῆς κληρονομικοῦ δικαιοῦματος, ἀνεξαρτήτως δὲ φύλου, στὸν ἐπιζῶντα πάροικο σύζυγο^{12α}. Ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῆς «ζητήσεως» τοῦ πατριάρχου εἶναι ἐξόχως διαφωτιστικὴ γιὰ τὰ συμβαίνοντα καὶ χαρακτηρίζει μάλιστα τὴν κατάληψη τῶν κληρονομιῶν περιουσιῶν τῶν ἀποβιούντων παροίκων εἴτε ἀπὸ τὸ δημόσιο εἴτε ἀπὸ τοὺς χωροδеспότες τοὺς ὡς ἀληθινὴ «ἀρπαγὴ». Εἰδικότερα ἀναφέρονται σ' αὐτὴ ὅτι: «Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτήσαι φθάσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν παντελῆ τὸ μέρος ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων τὸ εὕρισκόμενον ζῆν συμφορὰν

12α. Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ (α) τῆς «ζητήσεως» τοῦ πατριάρχου Ἰθανασίου νομίζω ὅτι ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στοὺς παροίκους καὶ ὄχι γενικότερα στοὺς βυζαντινοὺς πολίτες (Πρὸβλ. A. Laiou, *Le débat sur les droits du fisc et les droits régaliens au début du 14e siècle*, *Revue des Études Byzantines*, 58, Paris 2000, σ. 117-118). Τοῦτο φρονῶ ὅτι καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν πρόταση τοῦ πατριάρχου περὶ μερισμοῦ τῆς κληρονομίας σὲ τρία μέρη ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα λαμβάνει ἡ «δεσποτεία», πρᾶγμα ποὺ προϋποθέτει ὅτι ὁ ἀποθανὼν ἔπρεπε νὰ ἦταν πάροικος.

Τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν ἀποβιούντων ἄνευ τέκνων παροίκων κατελαμβάνοντο, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὸ δημόσιο. Στὴν περίπτωσι ὅμως ποὺ εἶχε παραχωρηθῆ ἀπαλλαγὴ ἐκ τοῦ ἀβιωτικίου στὶς ἔχουσες αὐτοὺς «εἰς παροικίαν» ἐκκλησίες ἢ μονές, οἱ τελευταῖες εἶχαν ὑποκαταστήσει τὸ δημόσιο στὰ ἐπὶ τοῦ ἀβιωτικίου δικαιοῦματά του. Ἀκολουθοῦσες δὲ τὰ ἐφαρμοζόμενα ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου προέβαιναν καὶ αὐτὲς στὴν παντελῆ κατάληψη τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τῶν παροίκων. Ἔτσι ἡ κληρονομία κατελαμβάνετο εἴτε «παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων» εἴτε «παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοὺς ἔχουσῶν ἐκκλησιῶν ἢ μονῶν». Τὴν «ἀπάνθρωπον» ἀκριβῶς αὐτὴ «ἀρπαγὴ» τῆς κληρονομίας τῶν παροίκων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνακόψῃ ὁ πατριάρχης Ἰθανάσιος μὲ τὸ πρῶτο κεφάλαιον τῆς «νεαρᾶς-ἀναφορᾶς» του. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπιστημανθῆ ὅτι ἡ προτεινομένη ἀπὸ αὐτὸν διάταξι τοῦ τριμεροῦς μερισμοῦ τῆς κληρονομίας, εὐνοεῖ καταφανῶς, εἰς θάρος τοῦ δημοσίου, τίς ἔχουσες τὴν «δεσποτεία» ἐκκλησίες ἢ μονές. Κι' αὐτὸ γιὰτί, τὸ μὲν δημόσιο ἀποξενοῦται ἀπὸ παντὸς κληρονομικοῦ του δικαιοῦματος ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ «δεσποτεία», δηλαδὴ ἐν προκειμένῳ οἱ ἐκκλησίες καὶ οἱ μονές, ἔχουν σὲ κάθε περίπτωσι, ἀνεξαρτήτως ἂν εἶχαν τύχει ἀπαλλαγῆς ἢ μὴ ἀπὸ τὸ ἀβιωτικίον, κληρονομικὸ δικαίωμα ἀνερχόμενο στὸ τρίτον τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποθανόντος παροίκου. Τὸ δημόσιο διατηρεῖ κληρονομικὸ δικαίωμα μόνον στὴν περίπτωσι θανάτου τοῦ ἐπιζήσαντος συζύγου, ἐν ἀνυπαρξίᾳ δὲ συγγενῶν αὐτοῦ. Συγκεκριμένα στὸ ἥμισυ τῆς κληρονομίας, τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος διατιθεμένου σὲ μνημόσυνα (Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 534. — Ἀρμενόπουλος 5.8.95).

Σημειωτέον μάλιστα ὅτι στὴ δημοσιευθεῖσα ἀπὸ τὸν G. E. Heimbach (C. Armenopuli, *Manuale Legum sive Hexabiblos, Praefatio*, Leipzig 1851, σ. XXII ἐπ. — Γ. Πάλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 5, Ἀθήνησι 1855, σ. 121 ἐπ.) βραχύτερη μορφή τῆς «νεαρᾶς-ἀναφορᾶς» (πρὸβλ. V. Laurent, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, I, N. 1607, Paris 1971, σ. 389 ἐπ.) ἀντὶ τοῦ δημοσίου προτείνεται ὅπως τὸ ἀνωτέρω ἥμισυ τῆς κληρονομίας περιέρχεται καὶ αὐτὸ στὴ «δεσποτεία».

ἀπάνθρωπον καὶ διπλῆν καὶ πάντη ἀβίωτον...»¹³. Γι' αὐτὸ καὶ προτείνεται ὁ μερισμὸς τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος χωρὶς τέκνα παροίκου σὲ τρία μέρη. Ἐκ τῶν αὐτῶν τὸ ἓνα λαμβάνει ἡ δεσποτεία, τὸ ἄλλο διατίθεται σὲ μνημόσυνα καὶ τὸ τελευταῖο λαμβάνει ὁ ἐπιζῶν πάροικος σύζυγος.

Ἡ αἴτηση ὅμως αὐτῆ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, παρὰ τὰ ὅσα ὑπεστηρίχθησαν, δὲν φαίνεται ὅτι ἔτυχε τῆς αυτοκρατορικῆς «κυρώσεως» οὔτε καὶ ἐφαρμόσθηκε μεταγενέστερα ὡς νόμος τοῦ κράτους¹⁴. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ μὴ εὐδόγησε τοῦ ἐξόχως σημαντικοῦ αὐτοῦ διαβήματος τῆς ἐκκλησίας ἀφῆκε μεταξὺ ἄλλων ἐκκρεμές καὶ τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο τῆς πατριαρχικῆς «ζητήσεως», ποῦ προέβλεπε τὴν φιλόνητον ἀντιμετώπιση καὶ τῶν ἐπιζώντων παροίκων συζύγων. Τοῦτο δὲ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διατήρηση τῶν ἀπαράδεκτως δυσμενῶν μόνον γιὰ τοὺς τελευταίους ἀπὸ πλευρᾶς κληρονομικοῦ δικαίου ρυθμίσεων. Ἡ πρωτοβουλία ὅμως τῆς ἐκκλησίας, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐτελεσφόρησε, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ ἀποτελεῖ μαρτύριον τοῦ ὑφισταμένου τότε ἰσχυροῦ ρεύματος φιλονητικῆς ἀντιλήψεων οἱ ὁποῖες ἔτειναν στὴν περιστολὴ τῆς ἀδικίας καὶ ἐπομένως στὴν τροποποίησιν τοῦ μονομερῶς ἐπὶ τῶν παροίκων ἐφαρμοζομένου δικαίου.

II. — Δεύτερη περίπτωση, στὴν ὁποία ἀπαντοῦν φιλόνητες ρυθμίσεις ἀναφερόμενες στὸ κληρονομικὸ δίκαιο τῶν βυζαντινῶν, ἐπισημαίνεται στὴν ἀκόλουθη διάταξη: Κατ' αὐτὴν «ὁ μισθώσας ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν θηριομαχῆσαι» ὅπως «καὶ ὁ κεφαλικῆ περιπεσῶν καταδίκη¹⁵ καὶ μὴ ἀποκαταστάς», ἦσαν ἀνίκαντοι κατὰ τὶς πηγές, συγκεκριμένα δὲ κατὰ τὸ Ὁρφιτιάνειο δόγμα, νὰ κληρονομοῦν ἐξ ἀδιαθέτου.

Ἀργότερα ὅμως ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης ὑπὸ τὴν πνοήν, ὅπως φαίνεται, φιλονητικῆς ἀντιλήψεων ἐπέφερε οὐσιώδη τροποποίησιν στὴν ρητὴν αὐτῆ ἀπαγορευτικῆς διάταξης. Ἔτσι κατὰ «φιλάγαθον» διάταξιν τῶν Βασιλικῶν¹⁶, εἰλημμένη ἀπὸ τοὺς

13. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 534. Πρβλ. καὶ Ἀρμενόπουλον (ἔκδ. Heimbach), Praefatio, XXXIII, α'.

14. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «Νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, ἐνθ' ἂν., σ. 69 ἐπ.

15. Περὶ τῶν χαρακτηριζομένων ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ποινικῆς νομοθεσίας κεφαλικῶν ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν βλ. Dig. 48.19.2, 11§3, 28. — Βασ. 2.2.227§1· 60.33.2 (σχόλιον) - 60.51.2, 11. — Synopsis Basilicorum Π. XVIII, 2§2, 6 καὶ P.1.77. Ζέπων J.G-R, τ. 5, σ. 469 καὶ 501. — Prochiron Auctum XXXIX, 118. Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 291. Ἀπταλειάτης ρδδ'. Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 482. — Synopsis Minor, Κ', νη'. Ζέπων J.G-R, τ. 6, σ. 434. — Ἀρμενόπουλος Append. III, 22.

16. 45.1.27.

Πανδέκτες¹⁷, ἐδόθη παρὰ ταῦτα στοὺς ἀνωτέρω τὸ δικαίωμα νὰ κληρονομοῦν τὴ μητέρα τους. Ὁ σχολιαστής δὲ τῆς χαρακτηριζομένης ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ Βασιλικά ὡς φιλαγάθου αὐτῆς διατάξεως σημειώνει ὅτι «κατὰ φιλάνθρωπον ἐρμηνείαν ἤρρεσε καλεῖσθαι αὐτοὺς πρὸς τὴν κληρονομίαν».

III. Οἱ πένητες. Τὸ βυζαντινὸ δίκαιο δὲν στερεῖται φιλανθρώπων ρυθμίσεων, οἱ ὁποῖες ἀπέβλεπαν στὴν προστασία τῶν ἀδυνάτων καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν ἐνδεῶν. Ἡ μέριμνα μάλιστα ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ὀρισμένες διατάξεις τοῦ δικαίου αὐτοῦ, πὺ ἀφοροῦν στὸ κληρονομικὸ δίκαιο. Οἱ τελευταῖες συνδέονται ἰδίως μὲ τὰ «ψυχικά», θεσμοῦ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἔλκοντος προφανέστατα τὴν προέλευση ἐκ τῶν ἀναθημάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ συνισταμένου σὲ ἀφιερώσεις τοῦ ἀποθνήσκοντος πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς ψυχικῆς του σωτηρίας¹⁸. Οἱ ἀφιερώσεις μάλιστα αὐτὲς μὲ κύριο χαρακτήρα τὴν ἐλεημοσύνη πρὸς ἀνακούφιση τῶν πενήτων ἀπετέλεσαν, ὑπὸ τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπίδραση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας^{18α}, διαδεδομένη συνήθεια στὶς διατάξεις τελευταίας βουλήσεως^{18β}.

Τὸ Ἰουστινιάνειο δίκαιο ἐπίσης ὄχι μόνον δὲν ἀγνοεῖ ἀλλὰ ἀναγνωρίζει πλήρως τὴν ἀρχαιοτάτη συνήθεια τῆς καταλείψεως ἐκ μέρους τοῦ κληρονομούμενου στοιχεί-

17. 38.17.1§6.

18. Βλ. Γ. Μαριδάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 274 ἐπ.

18α. Πρβλ. ἀκόμη τὴν ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος παρατιθεμένη σχετικὴ ἐρμηνεία τοῦ Χρυσόστομου στὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον: «...Ἐχε δὲ ἐπὶ μνήμης, ὅτι ὁ ἅγιος Χρυσόστομος ἐν τῇ τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἀγίου Εὐαγγελίου ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ λέγει· ὡς ἐάν τις ἐρωτήσῃ σε, ποῖόν ἐστι κρεῖττον, προσενηγεῖν ἐκκλησίᾳ δῶρον, ἢ χάρισσασθαι πτωχοῖς; εἰπέ, προτιμήσασθαι τοὺς πτωχοὺς· ὅτι, φησί, τὰ μὲν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ χρόνος φθείρει, καὶ τύραννοι ἀφαιροῦνται· τὰ δὲ δοθέντα πτωχοῖς οὐδὲ ὁ διάβολος δύναται ἀφελῆσθαι». (Βαλσαμῶν, στὸν καν. Ζ' τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Α' καὶ Β' Συνόδου, Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. δεύτερος, Ἀθήνησιν 1852, σ. 676). «Ἐπίσκοποι, ὅσα μετὰ τὴν ἐπισκοπὴν κτήσονται, εἰς αἰχμαλώτων ἐλευθερίας καὶ πτωχοτροφίας καινοτομεῖτωσαν...» (Synopsis minor, Ε', ιγ'. Ζέπων J.G-R, τ. 6, σ. 386).

18β. Διάθεση στοιχείων τῆς κληρονομίας στοὺς πτωχοὺς βλ. σὲ Συνοδικὴ Ἀπόφαση ἐκδοθεῖσα τὸ ἔτος 1329 προκαθημένου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἡσαΐου. Ὁμοίως καὶ ὑπὸ τὴ μορφῇ ψυχικοῦ σὲ πατριαρχικὸ «γράμμα» τοῦ ἔτους 1397 (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, I καὶ II, Vindobonae 1860 καὶ 1862, σ. 151 καὶ 347). Τὸ διαδεδομένον τῆς συνηθείας νὰ διατίθενται κατὰ τὴ σύνταξη τῶν διαθηκῶν περιουσιακὰ στοιχεῖα ὑπὲρ τῶν πενήτων μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀναφερόμενο στὸν 16ο τίτλο τῆς Πείρας, τὸν τιτλοφορούμενο «περὶ ἐπιτρόπων», παράδειγμα περιεχομένου διαθήκης, ἄπαιδος, ὅπου προβλέπεται μεταξύ ἄλλων, ἡ κατάλειψη ὀρισμένου ποσοῦ καὶ γιὰ τοὺς πένητες: «...καὶ τόσα μὲν διανεῖμαι τοῖς πένησι». (Πείρα 16,5. Ζέπων J.G-R, τ. 4, σ. 55).

ων τῆς κληρονομίας ὑπὲρ εὐαγῶν σκοπῶν καὶ μνημοσύνων. Σχετικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι π.χ. ἡ Νεαρά 131 (κεφ. 11) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἀναφερομένη σὲ καταλείψει «ὑπὲρ ἀναρρύσεως αἰχμαλώτων ἢ ἀποτροφῆς πενήτων». Ἀργότερα ὅμως ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης δὲν ἀρκέσθηκε στὴν ἀναγνώριση τῆς ἐγκυρότητος τῶν ψυχωφελῶν ἀφιέρωσεων, ποὺ παρείχοντο προαιρετικῶς μὲ διατάξεις τελευταίας βουλῆσεως. Ἐπροχώρησε περαιτέρω. Ἐπενέβη στὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ καὶ ὥρισε, ὑποχρεωτικῶς πλέον ὅτι συγκεκριμένο ποσοστὸ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀδιαθέτως ἀποθνήσκοντος περιέρχεται στοὺς πένητες καὶ στὴν τέλεση μνημοσύνων. Περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖ σειρά θετικῶν διατάξεων ποὺ περιλαμβάνονται στὰ νομοθετήματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων¹⁹.

Ἔτσι π.χ. Νεαρά Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου, ἐκδοθεῖσα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 776-780, προβλέπει κυρώσεις κατ' ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπενόησαν τὴ λύση τοῦ γάμου μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀναδοχῆς τῶν ἰδίων τέκνων ἐκ τοῦ βαπτίσματος. Συγχρόνως ὅμως ρυθμίζει μὲ διάφορο τρόπο τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ, παρέχουσα σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις κληρονομικὰ δικαιώματα καὶ στοὺς πτωχοὺς. Χαρακτηριστικὲς μεταξὺ ἄλλων ὑπὲρ τῶν πενήτων διατάξεων τῆς Νεαράς, εἶναι οἱ ὀρίζουσες ὅτι οἱ λύοντες συναινετικῶς τὸν γάμον καὶ στὴ συνέχεια ἐρχόμενοι σὲ δεύτερο, ἀποθνήσκοντες δὲ ἄτεκνοι, τότε τὸ ἀνῆκον σ' αὐτοὺς μέρος τῆς περιουσίας πωλεῖται καὶ τὸ τίμημα περιέρχεται στοὺς πτωχοὺς. Στὴν περίπτωσιν δὲ ποὺ δὲν συνάψουν δεύτερο γάμο, ἀλλὰ συνεχίζουν «βιοῦντες ἀθέσμως» καὶ ἐν «ἀκολασίᾳ», τότε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ βαρυτάτων ἐπ' αὐτῶν ποινικῶν κυρώσεων, ὀρίζεται ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουν τέκνα, ἡ περιουσία τους «ἐνδεδῶν καὶ πενήτων γενήσεται παρανάλωμα»²⁰. Ὁμοίως ὁ Λέων Σ' ὁ Σοφὸς ρυθμίζει μὲ τὴ Νεαρά 40 αὐτοῦ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τῆς ἀπομενούσης μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν χρεῶν περιουσίας τοῦ ἀδιαθέτως καὶ ἄνευ κληρονόμων ἀποθνήσκοντος αἰχμαλώτου, ὀρίζει ὅτι τὰ μὲν δύο τρίτα αὐτῆς περιέρχονται στὸ δημόσιο τὸ δὲ ἓνα τρίτο ἀφορίζεται «εἰς τὴν ὑπὲρ ψυχῆς διανομῆν»²¹. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο Νεαρά τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἐκδοθεῖσα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 945-959²², ὀρίζει ὅτι ἡ κληρονομία τοῦ ἀποθνήσκοντος χωρὶς διαθήκη καὶ τέκνα μερίζεται ὡς ἐξῆς: Τὸ δῆμιον περιέρχεται στοὺς καλουμέ-

19. Πρὸβλ. Π. Ζέπου, «Ψυχάριον», «Ψυχικά», «ψυχοπαῖδι», Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τ. I, Ἀθήνα 1980-1981, σ. 20 ἐπ. – Γ. Μαριδάκη, ἔνθ' ἄν., σ. 276 ἐπ.

20. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 45.

21. P. Noailles - A. Dain, Les Nouvelles de Léon le Sage, Paris 1944, σ. 163-165.

22. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 235 ἐπ.

νους από τὸ νόμο συγγενεῖς ἢ ἐλλείψει αὐτῶν στὸ δημόσιο, «τὸ δὲ τρίτον ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ἀδιαθέτως τελευτήσαντος ἀνείσθω θεῶν». Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νομοθετικὰ καθοριζόμενο τρίτο ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ ἀδιαθέτως ἀποβιούντος, ποῦ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς πηγές εἶχε πλήρη τὴν ἐφαρμογὴ καὶ στὴν πράξη²³, προωρίζετο κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ νόμου ὑπὲρ ὀρισμένου εὐσεβοῦς καὶ φιλανθρώπου σκοποῦ, ἰδίως δὲ γιὰ τοὺς πένητες, τὴν ἀνάρρηση αἰχμαλώτων, ὅπως καὶ τὴν τέλεση μνημοσύνων²⁴.

Τέλος ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ ἡ νομοθετικὴ πρόβλεψη ἡ καλύπτουσα τὴν περίπτωσι ποῦ ὁ διαθέτης εἶχε παραλείψει νὰ προσδιορίσῃ εἰδικῶς σὲ ποίου τόπου τοὺς πτωχοὺς ἔπρεπε νὰ δοθοῦν τὰ ὑπ' αὐτοῦ καταλειπόμενα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ σχετικὴ διάταξη τῆς Νεαρᾶς 131 (κεφ. 11) τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρεμφερῆς τῆς σημερινῆς τοῦ ἄρθρου 1792 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὀρίζει ὡς ἀρμόδιο «τὸν ὀσιώτατον ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ἐν ἧ τὴν οἴκησιν ὁ διαθέμενος εἶχε» γιὰ νὰ παραλάβῃ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῆς κληρονομίας, προκειμένου νὰ τὰ διανείμῃ «τοῖς τῆς αὐτῆς πόλεως πένησι»²⁵.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ στὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν πενήτων τὰ πηγάζοντα ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ νόμου κληρονομικὴ διαδοχὴ ὑπὸ τὴν μορφή τῶν «ψυχικῶν», ποῦ ἐμνημονεύθησαν προηγουμένως, πάλιν στὴν ἐκκλησία εἶχε ἀνατεθῆ τὸ ἔργον τῆς διανομῆς τοῦ ἀναλογούντος στοὺς πτωχοὺς ποσοστοῦ τῆς κληρονομίας. Σχετικὴ διάταξη τῆς Ἐπαναγωγῆς (Εἰσαγωγῆς) τῶν Μακεδόνων²⁶ δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία γιὰ τὴν

23. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «Νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, ἔνθ' ἄν., σ. 74 ἐπ. καὶ τοῦ Ἰδίου, Τὸ «ἀβιωτίκιον». Συμβολὴ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κληρονομικὸν Δίκαιον, Festschrift für Pan. Zepos, τ. I, Athen-Freiburg/Br. Köln 1973, σ. 636-637. Ὅμοιος καὶ Πείραν 14.6, 48.1 καὶ 11 (Ζέπων J.G-R, τ. 4, σ. 45, 194, 196). Πρβλ. καὶ Ἀρμενόπουλον 1.18.22 καὶ 5.8.78. — Prochiron Auctum 30.56 (Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 226).

24. Βλ. Γ. Μαριδάκη, ἔνθ' ἄν., σ. 278. — K.E. Zachariä v. Lingenthal, ἔνθ' ἄν., σ. 140 ἐπ. — B. Windscheid, Διδασκαλία τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν (μετάφρ. Κ. Πολυγένης), τ. 5 (Κληρονομικὸν Δίκαιον), ἔκδ. δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 187, σημ. 10. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ δύο κεφάλαια (τὸ α' καὶ τὸ δ') τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης «ζήτησεως» τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β' Παλαιολόγο τὰ ὅποια ἀναφέρονται σὲ κληρονομικὰ περιπτώσεις, προβλέπουν τὴν παροχὴ μέρους τῆς κληρονομίας ὑπὲρ τῶν πτωχῶν.

25. Σημειωτέον ὅτι ἡ σχετικὴ διάταξη τῆς Νεαρᾶς 131 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔχει αὐτοσώως ἐνταχθῆ στὰ Βασιλικά (5.3.12). Πρβλ. καὶ Cod. 1.3.24 («Id, quod pauperibus testamento vel codicillis relinquitur, non ut incertis personis relictum evanescat, sed modis omnibus ratum firmumque consistat»). Ὅμοιος καὶ Cod. 1.3.48.

26. 3, ια'. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 243. — Epanagoge Aucta, Β', 11. Ζέπων J.G-R, τ. 6, σ. 60.

ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῆς ἐκκλησίας νὰ ρυθμίζη τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴ διάθεση τῶν «ψυχικῶν»: «Τῶν ψυχικῶν ἀπάντων ἡ πρόνοια τῷ πατριάρχῃ ἀνάκειται, ἀναφέρεται δὲ καὶ εἰς ἑτέρους, οἷς ἂν ἐκεῖνος ἀναφέρεσθαι ὀρίση... καὶ κατὰ τὰς μητροπόλεις δὲ καὶ ἐπισκοπὰς τοῖς μητροπολίταις τε καὶ ἐπισκόποις ἡ αὐτὴ φυλάττεται τάξις καὶ ἐξουσία».

Τὰ ἐνδεικτικῶς προηγουμένως ἐκτεθέντα παρέχουν, νομίζω, σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι φιλόανθρωπες ἀντιμετωπίσεις δὲν λείπουν καὶ σὲ θεσμούς τοῦ βυζαντινοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης ἐμφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ διαμορφωμένη στὴν κοινὴ γνώμη ἀντίληψη περὶ τοῦ ἀδίκου ὀρισμένων διατάξεων τοῦ δικαίου αὐτοῦ, προβαίνει σὲ «φιλόανθρωπες», ὅπως τὶς χαρακτηρίζει, μεταρρυθμίσεις τῆς κειμένης τότε νομοθεσίας ἱκανοποιούσες τὴ λαϊκὴ περὶ δικαίου συνείδηση.

RÉSUMÉ

Influences de la philanthropie sur le droit de succession des byzantins

Dans les sources législatives byzantines se rapportant aux diverses branches du droit, on rencontre, au passage du temps, des changements et arrangements d'une importance considérable, dus à l'influence des idées humanitaires qui parcouraient alors l'espace byzantin.

Ces influences humanitaires sont également sensibles dans le droit de succession des byzantins.

Dans la communication ci-dessus, sont évoqués à titre indicatif trois cas de succession, dans lesquels il apparaît que le législateur byzantin procédait à des modifications de la législation en vigueur, telle qu'elle ressort d'ailleurs des textes législatifs, pour des raisons humanitaires. Ce qui est particulièrement remarquable est que ces arrangements humanitaires traduisaient pleinement la conception laïque qui, alors, influait sur le droit.

Plus précisément, ces arrangements concernent a) le droit successoral de la veuve sans ressource, b) le droit accordé aux condamnés à la peine capitale ou aux belluaires d'hériter de leur mère et c) les droits successoraux des indigents.